

ARXITEKTURA TA'LIM YO'NALISHIDA HAYKALTAROSHLIKNI O'QITILISHINING AHAMIYATI

Ehsonov Dilshod Raxmonovich

katta o'qituvchi, Farg'ona politexnika instituti

E-mail: exsanovdr@gmail.com

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi arxitektura ta'lim yo'nalishida tasviriy san'at sohasi haykaltaroshlikni o'qitish jarayonida ta'limni modernizatsiya qilishning hozirgi bosqichida bo'lajak arxitektor va dizaynerlarga zamonaviy haykaltaroshlik asarlarida badiiy estetik yondashuv orqali tarbiya berish muammosini ko'tarishdir. Ta'lim va estetik tarbiyaning birligi tamoyilining ma'nosini ochib berish vazifasi ko'rilgan. Maqolada tasviriy san'at turi sifatida haykaltaroshlikning zamonaviy turlarida o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish va modellashtirish imkoniyatlaridan uzluksiz badiiy ta'lim tizimining barcha bosqichlarida foydalanish zarurligi to'g'risida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: estetika, estetik tarbiya, zamonaviy haykaltaroshlik, badiiy yondashuv, plastika, haykalning o'ziga xosligi, uyg'unlik, garmoniya, ritm.

Kirish

Zamonaviy arxitekturaning muhim xususiyatlaridan biri bu – boshqa san'at turlari bilan o'zaro bog'liqligi va arxitektura ta'lim yo'nalishida badiiy san'at turi haykaltaroshlik sohasida estetik tarbiyaga oid tadqiqotlarini o'tkazishdan iborat.

Haykaltaroshlikning zamonaviy arxitekturaga ta'siri butun me'moriy o'lchamlarning uch o'lchamli “haykaltaroshlik” shakllari va ularning bo'laklari ko'rinishida zamon, o'lcham va makonning o'zaro bog'liqligida, shuningdek, loyihalash usullarida, maketlar va maketlar bilan ishlashda namoyon bo'ladi. Ko'pgina me'morlar indikativ arxitektura qiyofasini yaratishning yangi uslublarini yaratishda ramziy va plastik san'at kompozitsiyalari orqali arxitekturada haykalga xos bo'lgan ko'rinishdagi (manyovrli) loyihalarni yaratmoqdalar. Bu borada haykaltaroshlik arxitekturasi yo'nalishi bilan bog'liq bo'lgan me'morlar orasida Frederik Kisler, Matias Goeritz, Jak Kuel, Jom Utzon, Eero Saarinen va boshqalar alohida o'rin tutadi [1-7].

“Haykaltaroshlik” soʻzi oʻymakorlik, poʻstlash, kesish, yaʼni ijodkor ortiqcha tosh boʻlaklarini yoki qatlamlarini olib tashlaydigan, yaratgan sanʼat asarini yaratish usuli deb tushunilgan. Lotincha sculpere – kesish, oʻyib olish soʻzidan kelib chiqqan “Haykal” atamasi bilan bir qatorda “plastic” soʻzi ham ekvivalent sifatida qoʻllaniladi, bu yunoncha pladzeindan kelib chiqqan boʻlib, haykaltaroshlik maʼnosini bildiradi. Plastiklik haykaltaroshlik asarini yaratish uchun haykaltaroshlikning qarama – qarshi usuli – yumshoq material loydan yoki mumdan modellashtirish sifatida tushunilgan, bunda haykaltarosh kamaytirmaydi, aksincha, hajmni oshiradi.

XVIII asrning buyuk fransuz faylasufi D. Didro “Haykaltaroshlik nima?” degan savolga “Bu kuchli ilhomlantiruvchi, lekin jim va sirli” sanʼat deb javob bergan ekan.

Yermenskaya V.V. oʻzining “Haykaltaroshlikni tushunish asoslari” kitobida bu ikki atamaning paydo boʻlishi tarixiy shartli ekanligini taʼkidlaydi. Qadimgi yunonlarda qoida tariqasida bronzani keyinchalik qolipga quyish hisobiga loydan haykallar yasashgan va shuning uchun “plastiklik” atamasi paydo boʻlgan. Rimliklar oʻz asarlarini asosan marmardan yaratib “Haykal” deb atashgan. Haykaltaroshlikni tushunish aslida atrofimizdagi dunyoni yanada tanish va rang – barang tarzda aks ettiradigan rasimga qaraganda ancha qiyin. Uch oʻlchamli koʻrinishga ega boʻlgan haykaltaroshlikni tasviriy sanʼatning alohida turi sifatida oʻrganishni arxitektura va dizayn taʼlim yoʻnalishini boshlangʻich kurslaridan boshlanishi maqsadga muvofiq boʻladi. Ushbu yoʻnalishlarda haykaltaroshlik sohasida yaratilgan asarlardagi badiiy – estetikasini oʻrganish boʻyicha nazariy bilimlar, amaliy koʻnikmalarni ilimlarni oʻzlashtirish orqali kelgusida modellashtirish va loyihalashga oid topshiriqlarini bagʻishda loyihadagi badiiy – gʻoyaviy estetik yondashuvni samarasini oshishiga zamin yaratadi [8-14].

Haykaltaroshlik sanʼatini oʻrganish real borliqdagi goʻzallikni ikkilamchi badiiy voqelikda aks ettiruvchi goʻzallik, nafosat haqidagi ong, estetik did va badiiy gʻoyalarni shakllantiradi. Haykaltaroshlik sanʼatida badiiy obrazlarda real olamni aks ettiradi va uni oʻziga xos tarzda, maxsus vosita va usullardan foydalangan holda aks ettiradi. Haykaltaroshlikda boshlangʻich bilimlar va zarur kasbiy fazilatlarni soda geometrik sakillarni xajmli tasvirlash tahlili yuzasidan amaliy koʻnikmalarni shakllantirish dastlabki darslardan boshlash kerak.

Oddiydan boshlab murakkabgacha bo‘lgan kompozitsiyalarda badiiy obrazni tasvirlashda umumiylikni ko‘ra bilish, qismlarning nisbati va turli munosabatlari ustida ishlash, ish jarayonini tushunish, materialni – loyni, plastilinni his qilish qobiliyati eng oddiy mashqlardan asta-sekin rivojlanadi. Ushbu jarayon talabada ongli ravishda kasbiy faoliyatning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Volumetrik plastik shakl asosiy ekspressiv vosita bo‘lib, bu plastik shaklni o‘rganish haykaltaroshlikni o‘qitishning asosiy maqsadi hisoblanadi. Tabiatni (modelni) har tomondan modellashtirish, tekshirish va o‘rganish jarayonida o‘quvchi obyektning shakli, uning haqiqiy hajmi va fazodagi o‘rni haqida tasavvur hosil qiladi.

Ta’limdagi haykaltaroshlik bo‘yicha keyingi mashg‘ulotlarda plastik tarkib, chuqur ma’no va shakllarni umumlashtirish bilan to‘ldirilgan klassik antiqa namunalar bo‘yicha olib boriladi. Bu asarlarni tahlil qilish, ularni loyga nusxalash orqali o‘quvchilar ularning estetikasini, umuman haykaltaroshlik estetikasini tushunishni o‘rganadilar.

Haykaltaroshlik darslarida talabalar amaliy ish paytida haykaltaroshlikni nafaqat inson, hayvon tuzilishining plastik xususiyatlarini, balki u yoki bu materialga bo‘ysunadigan majoziy va estetik echimni o‘z ichiga olgan butun falsafa, butun dunyo ekanligini his qilishlari kerak (bronza, tosh, yog‘och). Talaba yaratmoqchi bo‘lgan ijodiy g‘oyasini tanlagan mavzusi orqali hom – ashyolarda ishining natijasini darhol ko‘rish qobiliyatini rivojlantirish juda muhimdir. Bu mahorat har bir buyuk ustaning qimmatli fazilatidir. Mikelanjelo shaklsiz tosh blokda odam tasvirini ko‘rdi [14-19].

Badiiy ijodda tabiat hodisalarida umumiylikni, eng ta’sirli va keraklisini aniqlash va uni estetik jihatdan ahamiyatli shakllarda ifodalash, yani san’atdagi ijodiy jarayonni nazariy tushunish butun ijodiy faoliyatining asosiy amaliy yo‘nalishi ham ko‘p jihatdan mahorat kategoriyasining estetik mohiyatini talqin qilishga bog‘liq.

Arxitektura va dizayn ta’lim yo‘nalishida san’at sohasida ijodkorlarni tayyorlash bo‘yicha dastlabki kurslardan haykaltaroshlik mashg‘ulotlarini o‘tkazishda ta’lim va estetik tarbiyaning birligi tamoyiliga amal qilish zarur. Dunyoning ko‘plab tillariga kirib kelgan “estetika” atamasi yunoncha atamadan kelib chiqqan bo‘lib, “sezish”, “hissiyot”, hissiy idrok degan ma’noni anglatadi. Moddiy va ma’naviy hayotning eng xilma – xil hodisa va obyektlari tabiatdagi go‘zallik, inson hayoti va badiiy ijod “estetik” tushunchasi bilan bog‘liq. Estetik

tarbiya yuksak axloqiy mezonlarni, his – tuyg‘ularni va g‘oyalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Axloqiy tarbiyani badiiy did, go‘zallikni his qilish jarayonini rivojlantirishning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi.[3]

Insonlarning tadriziy rivojlanish jaraynida estetika vujudga keldi va uzoq vaqt davomida asosan san‘atning umumiy nazariyasi sifatida rivojlandi. San‘at voqelikni voqelikning o‘z shakllarida aks ettiradi. Shaklsiz obyektlar mavjud emas. Obyektni idrok etar ekanmiz, biz uni shakl tufayli idrok qilamiz. Biroq, har doim ham shakl va mazmun uyg‘unligi mavjud emas. San‘at shakl va mazmun uyg‘unligining ifodasidir. Estetik tarbiyaning predmeti insonda voqelikka estetik munosabat, estetik ehtiyoj va go‘zallik qonunlariga muvofiq ijodiy faoliyat qobiliyatini shakllantirishdir iboratdir.

Haykaltaroshlik darslarini namunaviy reja asosida mavzularni oddiydan murakkablikka yo‘naltirish asosida tashkillash talabalarda plastik shakl tuyg‘usini va uch o‘lchovli makonni idrok etishni rivojlantiradi, shakllarda badiiylikni ko‘rish qobiliyatini yaxshilaydi va amalda ishlash ko‘nikmalarini, qobiliyatini oshiradi.

Talabalarni badiiy ijod bilan tanishtirish jarayonida modellashtirish va haykaltaroshlik alohida o‘rin tutadi. Ular talabalarning ko‘rgan narsalarini majoziy tasvirlash va majoziy fikrlash qobiliyatiga qaratishlari mumkin. Zero, u yoki bu predmetni asil holicha emas balki haykaltaroshlikda ma‘lum bir badiiy tushunchani mujassamlash, tasvirlashda o‘z munosabatini bildirish ham zarur. Tematik topshiriqlarda talabalar oldiga zamonaviy mazmunli va dolzarb mavzularni yechish vazifasini qo‘yish muhim ahamiyatga ega.

Badiiy ijod o‘ziga xos “muvaffaqiyat” mezonlaridan foydalanadi. Ular san‘at asarlarini baholashning qabul qilingan mezonlariga tayanadi va tasviriylik, ekspressivlik va rejani amalga oshirish mahoratini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Haykaltaroshlik darslarida o‘quvchilarda bir qancha maxsus qobiliyatlar shakllanadi. Avvalo – shaklning nisbatlari, tekkislikka nisbatan chuqurligi yoki balandligi va uni tasvirlashda plasticligi ko‘rsata olish, yaxlit idrok etish hissini uyg‘otadi Haykaltaroshlik tasviriy san‘atning boshqa turlari kabi talabalarning estetik va badiiy didini tarbiyalaydi, ularning turli ijtimoiy va ishlab chiqarish sohalarida keyingi faoliyati uchun jiddiy zamin yaratadi [20-25].

Bo‘lajak arxitektor va dizaynerlarni o‘qitish davrida haykaltaroshlik sohasidagi maxsus bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. O‘quvchilarni modellashtirishda uch o‘lchamli shakllarni loy va plastilin bilan ishlashga o‘rgatish bilan birga,

haykaltaroshlik asarlarini tahlil qilish va tushunishga ham o'rgatish kerak. Tomoshabin bo'lish ilm – fan, madaniyat va bilimlardan tashkil topgan san'atdir. Ularning eng muhim komponenti ijodkorlikni estetik tushunishdir. Yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish jarayonida estetika metodologiyasini optimal tarzda hisobga olinishi kerak. Hamma talabalarni haykaltarosh bo'lish maqsadi bilan emas, balki san'at asarlarini idrok etish, tahlil qilish ularni professional va estetik jihatdan to'g'ri baholashni o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

Bu go'zallikni ko'rish va undan zavqlanish va uni yaratish qobiliyatini kengaytiradigan, ya'ni nafaqat badiiy san'at mutaxassislari, balki san'atni tushunadigan tomoshabinlarni ham tarbiyalash qobiliyatini kengaytiruvchi hislar va ijodiy qobiliyatlarning tizimli rivojlanishini nazarda tutishi kerak. Estetik metodologiya nafaqat professional ijodkorlar, balki keng tomoshabinlar ommasi uchun ham hamma uchun zarur bo'lgan fandır. Haykaltaroshlik sohasini o'rganishda estetik tarbiyaning uzluksizligini ta'minlash orqali talabalarda shahar maydonlari, bog'lar, shahar va landshaftlarni bezab turgan haykaltaroshlik asarlarining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish, kelgusida o'zlarining ijodiy faoliyatida haykaltaroshlik san'at asrlaridan foydalangan holda loyihaning badiiy – estetik qiymatini oshirish imkoniga ega o'ladilar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Надыршин Н. М. Параметризм как стиль в архитектурном дизайне : [арх. 15 сентября 2019] // Вестник ОГУ. — 2013. — № 1 (150). — С. 53—57
2. Ermonskaya V.V. Haykaltaroshlikni tushunish asoslari. M.: San'at, 1964. Bilan. 55.
3. — Бычков В.В. Эстетика: Учебник. — М.: Гардарики, 2004. — 556 с.
4. Maktab o'quvchilarini estetik tarbiyalash tizimi / ed. S.A. Gerasimov. M.: Pedagogika, 1983. 264 b.
5. Abdusatorovna, N. S., Raxmonovich, E. D., & Odilbekovich, M. N. (2021). Architectural and planning solutions for microdistricts. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(4), 31-36.
6. Norimova, S. A., & Ehsonov, D. R. (2021). Analysis of the architectural image of the ancient city of tashkent. Scientific progress, 2(1), 851-856.

7. Набиев, М., Турсунов, Қ. Қ., & Турсунов, Ў. Қ. (2020). Фарғонанинг тарихий шаҳарларида турар жойларни шаклланиши. *Science and Education*, 1(2), 152-157.
8. Жўраев, Ў.Ш., & Турсунов, Қ.Қ. (2020). Фарғона вилояти тарихий шаҳарларидаги турар-жой биноларида ганч ва ёғоч ўймакорлигининг шаклланиши ва ривожланиши. *Science and Education*, 1(3), 264-267.
9. Qosimov, L. M., Qosimova, S. F., & Tursunov, Q. Q. (2020). Specific aspects of using Ferghana region's pilgrims for touristic purposes. *Academic research in educational sciences*, (3), 723-729.
10. Salimov, A. M., Qosimova, S. F., & Tursunov, Q. Q. (2020). Features of the use of pilgrims for tourism in the Fergana region. *Scientific-technical journal*, 3(4), 42-47.
11. Жўраев, Ў. Ш., & Турсунов, Қ. Қ. (2020). Фарғона вилояти тарихий шаҳарларидаги турар-жой биноларида ганч ва ёғоч ўймакорлигининг шаклланиши ва ривожланиши. *Science and Education*, 1(3), 264-267.
12. Зиқиров, М. С., Қосимов, С. Р., & Турсунов, Қ. Қ. (2020). Дизайнда инновация истикболлари. *Science and Education*, 1(7), 110-115.
13. Abdatov, U., & Tursunov, Q. Q. (2021). Tabiiy landshaft hududlarining o'ziga xos antropogen xususiyatlari. *Science and Education*, 2(5), 41-44.
14. Набиев, М., Турсунов, Қ. Қ., & Турсунов, Ў. Қ. (2020). Асфальт бетон ва цемент бетон қопламали йўлларнинг ўзига ҳос афзалликлари. *Science and Education*, 1(2), 265-269.
15. Набиев, М., Турсунов, Қ. Қ., & Турсунов, Ў. Қ. (2020). Фарғонанинг тарихий шаҳарларида турар жойларни шаклланиши. *Science and Education*, 1(2), 152-157.
16. Abdatov, U., & Tursunov, Q. Q. (2021). An'anaviy choyxona hovli uylarini me'moriy loyihalari. *Science and Education*, 2(5), 305-309.
17. Набиев, М., & Турсунов, Қ. (2020). Из истории архитектуры. *Science and Education*, 1(1), 205-208.

18. Набиев, М. (2020). Фарғона меъморчилиги ва амалий санъати ривожланиши. *Science and Education*, 1(1), 241-244.
19. Набиев, М. (2020). Қадимги Турон ерларига шахарсозликнинг кириб келиши ва ривожланиши. *Science and Education*, 1(1), 209-213.
20. Tursunov, Q., & Shokirov, K. (2022). ВОССОЗДАНИЕ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ РЕСТАВРАЦИОННОЙ ПРАКТИКЕ НА ПРИМЕРЕ КОМПЛЕКСА «ПИР СИДДИК» В ГОРОДЕ МАРГИЛАН. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 2(10), 30-35.
21. Tursunov, Q. Q. (2022). Minimalizm uslubining milliy uylarimizdagi muhim jihatlari. *Science and Education*, 3(5), 458-466.
22. Jo'Raboyev, A. T. O. G. (2022). PRINCIPLES OF ORGANIZING RECREATION SPACES IN THE MOUNTAIN REGIONS OF UZBEKISTAN. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(12), 248-253.
23. Salimov, A., Xotamov, A., Juraboyev, A., & Muminova, N. (2023). Architectural planning solutions of recreational facilities in mountainous areas. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 452, p. 06028). EDP Sciences.
24. Tolibjon o'g'li, J. R. A. (2023). PRINCIPLES OF CREATING RECREATIONAL FACILITIES IN MOUNTAINOUS AREAS. *Conferencea*, 52-58.
25. Tolibjon o'g'li, J. R. A. (2023, November). THEORETICAL FOUNDATIONS OF CREATING RECREATIONAL FACILITIES IN THE MOUNTAINOUS REGIONS OF FERGANA REGION. In *E Conference Zone* (pp. 44-48).